

Noter

** Forfatteren er professor i retshistorie på Det juridiske Fakultet og *core scholar* på Danmarks Grundforskningsfonds Centre for Privacy Studies, Københavns Universitet.
**

s. 6, linje 4: Jyske Lov er som de øvrige danske landskabslove udgivet i serien *Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene I-VIII*, redaktionsledelse Johs. Brøndum-Nielsen & Poul Johs. Jørgensen: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gyldendal, København 1933-1961. Forskellige manuskripter af Jyske Lov både på gammeldansk, plattysk og latinsk er trykt i bind II-IV, der udkom mellem 1933 og 1951. En moderniseret dansk udgave af landskabslovene er udgivet af Erik Kroman og Stig Iulul i *Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk*, bind 1-2, G.E.C. Gads Forlag, København 1945. Citaterne fra landskabslovene stammer fra denne udgave.

s. 6, linje 12: Når danehoffet blev omtalt på latin, blev det oversat *parlamentum*, som vi fx kan læse i Erik Klippings håndfæstning: *parlamentum, quod hof dicitur*, Erik Kroman red., *Den danske rigsgivning indtil 1400*, København, Munksgaard, 1971, tekst 1, § 1:75.

s. 8, linje 10: Michael H. Gelting og Per Andersen har argumenteret for, at den endelige redaktion af loven først fandt sted efter 1241, og at man blot kan konstatere, at den endelige version var færdig senest 1276. Michael H. Gelting: "Skånske Lov og Jyske Lov: Danmarks første kommissionsbetænkning og Danmarks første retsplejelov", Henrik Dam, Lise Dybdahl & Finn Taksøe-Jensen (red.): *Jura & historie. Festskrift til Inger Dübeck som forsker*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 2003, s. 61-67, (43-80); Per Andersen: *Lærd ret og verdslig lovgivning. Retlig kommunikation og udvikling i middelalderens Danmark*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 2006, s. 220-224.

s. 8, linje 27: Om datering af Skånske Lov og Valdemars sjællandske Lov se Per Andersen: *Lærd ret*, s. 93-105 og 140-143. Om redigeringen af Valdemars sjællandske Lov i 1240'erne se Ludvig Holberg: *Kirke og Len under valdemarerne. Retshistoriske Afhandlinger*, G.E.C. Gad, København 1899, s. 113-116.

s. 8, linje 28: Det ældste manuskript, hvor Jylland nævnes i forbindelse med fortalen, er i det ældste bevarede manuskript af de sjællandske love, AM 455 12mo, der stammer fra ca. 1300, og her er fortalen sat foran Valdemars sjællandske Lov.

s. 10, linje 2: Der har inden for forskningen været tvivl om tolkningen af ordlyden pga. afvigelser mellem manuskripterne, Michael H. Gelting: "Hvem var opænbarligh gen

guth i Jyske Lovs Fortale?: Et studie i Lovbogens teksthistorie", *Fund og forskning i Det Kongelige Biblioteks samlinger*, bd. 52, København 2013, s. 9-54.

s. 10, linje 6: *Diplomatarium Danicum*, 1;4, 24.

s. 10, linje 8: Helle Vogt: "The King's Power to Legislate in Twelfth and Thirteenth Century Denmark", Per Andersen, Mia Münster-Swendsen og Helle Vogt, red.: *Law and Power in the Middle Ages. Proceedings from the fourth Carlsberg Academy Conference on Medieval Legal History*, 2nd ed., København, DJØF, 2012, s. 10-12 (5-14).

s. 10, linje 11: Det gamle danske ord er *høfdinge*, men det skal ikke forstås som moderne høvdinger. Det er traditionelt blevet tolket som stormænd, men Erik Ulsig har overbevisende argumenteret for, at det skal forstås som fyrstelige lensmænd, da almindelige stormænd ikke havde formaliserede magtbeføjelser. Erik Ulsig: "Valdemar Sejrs kongemagt", *Jydske Lov 750 år*, Ole Fenger og Chr. R. Janssen, red. Viborg, 1991, (65-78), s. 77.

s. 12, linje 8: *Corpus Iuris Sueo-Gotorum Antiqui, Samling af Sweriges Gamla Lagar*, volinje 4, C. J. Schlyter udg., Lund, Berlingska Boktryckeriet, 1838, s. 1.

s. 12, linje 16: Peter Skautrup: "Sproget i Jyske Lov", *Med Lov skal Land bygges*, Erik Reitzel-Nielsen red., Arnold Busck, København 1941, (200-250), s. 245.

s. 12, linje 24: *Ibid.*, s. 250.

s. 13, linje 3: For en uddybende beskrivelse af striden se Niels Skyum-Nielsen: *Kirkekampen i Danmark, Kirkekampen i Danmark 1241-1290*. Jakob Erlandsen: *samtid og eftertid, København, Munksgaard, 1963*. Specielt om lovgivning se Helle Vogt: "Kampen om retten – Konge og biskop i 1200-tallets Danmark", Sverre Bagge m.fl red.: *Statsutvikling i de nordiske rikene i mellomalderen*, Oslo: Dreyers Forlag, 2012, s. 241-256.

s. 12, linje 15: Jørgen Olrik: *Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebisperid: Udvalg af Kilder til Danmarks Historie i Aarene 1241-1274*, Selskabet for Historiske Kildeskrieters Oversættelse, København: Schønberg, 1906-08, s. 146.

s. 15, linje 7: Det skete fx med Esbern Snares døtre Ingeborg af Kalundborg og Cecilie og deres børn og børnebørn, de støttede Abelslægtens krav og endte i landflygtighed.

s. 15, linje 22: Eriks sjællandske Lov 2;27.

s. 15, linje 26: Ole Fenger: "Jydske Lov og de øvrige danske landskabslove", *Jyske Lov 750 år*, s. 50.

s. 15, linje 28: Hovedlod, for forklaring se afsnittet om slægt og ejendom.

s. 18, linje 16: Bernhard Walter Scholz og Barbara Rogers, oversættelse og red.: *Carolingian Chronicles: Royal Frankish Annals and Nithard's Histories*, Michigan: University of Michigan Press, 1972, s. 809, 811, 90 og 93. Kasper H. Andersen: *Da danerne blev danske. Dansk idensitet og etnicitet til ca. år 1000*. Upubliceret ph.d.-afhandling Århus Universitet 2017.

s. 19, linje 19: I de gængse oversættelser oversættes *ueritate* med retfærdige, men jeg foretrækker den direkte oversættelse sande, også jf. diskussionen om sandheden som målestok for retfærdigheden i afsnittet om procesretten.

s. 19, linje 23: "*Ubi ex totis lutię partibus quam sæpius non minima multitudo tam de causis communibus tractatura quam et de legum ueritate siue firmitate discutienda simul et stabilienda, conuenit; et quod ibi communi consensu aggregatę multitudinis stabilitum fuerit, non im pune uspiam in lutię partibus irritum sieri ualebit.*" *Vitae Santorum Danorum*, M. Clinje Gertz udg., G.E.C. Gad, København, 1908-1912, s. 111. Oversættelsen lægger sig tæt op ad den, der findes i Erling Albrechtsen: *Ælnoths Krønike*, Odense Universitetsforlag, 1984, 72.

s. 23, linje 22: Knud den Helliges gavebrev, DD 1;2, nr. 21 omtaler herreder i Skåne og Sjælland. Det er dog først med Valdemars Jordebog, som stammer fra 1231, at vi positivt ved, at der var herreder i hele riget.

s. 23, linje 31: Per Andersen: *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigslovgivning i 1200-tallets Europa*, Syddansk Universitetsforlag, 2005, s. 69-74.

s. 24, linje 12: Se fx Frederik Petersen: *Marriage Litigation in Medieval England*, Hambledon & London, 2000.

s. 24, linje 17: Om jordkonflikter i 1200-tallet se Helle Vogt: "The Power to Judge in Thirteenth Century Denmark", Esmark, Hermanson, Orningog Vogt, red.: *Disputing Strategies in Medieval Scandinavia*, Boston/Leiden, Brill, 2013, s. 161-180.

s. 24, linje 23: Oprindeligt var Skånelandene inddelt i to stifter, Lund og det næved liggende Dalby, men allerede i 1066 blev de to stifter lagt sammen.

s. 25, linje 2: Om kongens lokale repræsentant se Hans Jacob Orning og Bjørn Poulsen: "Holding royal office and the creation and consolidation of the elite in Scandinavia, c. 1050-1250", *Nordic Elite in Transformation, c. 1050-1250, volinje I, Material Resources*, Bjørn Poulsen, Jon Vidar Sigurdsson og Helle Vogt, red.: Routledge 2019.

s. 25, linje 9: Erik sjællandske Lov 3;63.

s. 25, linje 34: Om jord og ressourcer se Niels Hybel og Bjørn Poulsen: *The Danish Resources c.1000-1550: Growth and Recessions*. Leiden and Boston: Brill, 2007, Lars Aggersnap: "The early introduction of the moldboard plough in Denmark: Agrarian technology and the elite c. 200-1200", begge i Bjørn Poulsen, Helle Vogt og Jon Vidar Sigurdsson: "Introduction", *Nordic Elite in Transformation, c. 1050-1250, volume I, Material Resources*, Bjørn Poulsen, Jon Vidar Sigurdsson og Helle Vogt, red.: Routledge 2019.

s. 26, linje 7: Niels Hybel og Bjørn Poulsen: *The Danish Resources c.1000-1550: Growth and Recessions*. Leiden and Boston: Brill 2007, s. 124-129. Værket giver også en glimrende indføring i befolkningsforhold, landbruget, skove og andre ressourcer.

s. 28 linje 1: Tage E. Christiansen: "Sune Ebbesens halve hovedlod", *Historisk Tidsskrift*, 14, rk. 2,1, 1981-1982, s. 183-192.

s. 28, linje 30: Jyske Lov, 1;25.

s. 29, linje 22: Om fælligets opkomst og historie se Stig luul: *Fællig og Hovedlod – Studier over formueforholdet mellem ægtefæller i tiden før Chr. V's Danske Lov*, København, 1940 og Inger Dübeck: *Kvinder, familie og formue – Studier i dansk og europæisk retshistorie*. Museum Tusulanum, København, 2003. luul argumenterede overbevisende for, at fælghet er noget nyt, der opstod i 1100-tallet.

s. 29, linje 37: Jyske Lov 1;13.

s. 30, linje 21: Jyske Lov 1;14.

s. 30, linje 26: Skånske Lov kap. 16-18, hvis en far ikke ville hæfte for et barns handlinger, skulle det lyses på tinget, kap. 17. I Eriks sjællandske Lov står der, at faren skulle hæfte for søns handling fuldt ud, hvis de var i fællig sammen. Eriks sjællandske Lov I;45.

s. 30, linje 30: Myndighedsalderen er ikke omtalt i Jyske Lov, men den er nævnt i Skånske Lov kap. 57 og i Arvebogen kap. 67, og de 15 år stemmer også overens med kanonisk ret.

s. 30, linje 31: I Valdemars sjællandske Lov i udgaven fra 1240'erne (yngre version kap. 13) slås det fast, at en mand skal være 18 år, før han kan være værge.

s. 31, linje 18: Om kanonisk ægteskabsret se James Brundages klassiske værk: *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, University of Chicago Press, 1987.

s. 31, linje 24: Jyske Lov 1;33.

s. 32, linje 16: Jyske Lov 3;9, "Klostermænd må ikke købe jord, som der går landeværn af, siden det almindelige konsilium fandt sted, som pave Innocens holdt. Hvad de har købt siden, deraf skal de udrede leding eller få de vilkår af kongen, som han fastsætter. Det gælder både med hensyn til grå munke og sorte munke og alle munke." Ved Det Fjerde Lateran Koncil i 1215 blev det i kanon 55 slået fast, at klostrene skulle betale skat af jord, de erhvervede efter 1215, også hvis de selv dyrkede. Indtil da havde al klosterjord, som brødrene selv dyrkede, været skattefrit.

s. 32, linje 22: Jyske Lov, 3;10.

s. 33, linje 14: Om herremændene i Jyske Lov se Erik Ulsig: "Herremændene i Jyske Lov", *HT*, bind 106, 1. hf., 2006, s. 1-9.

s. 34, linje 21: Hans Krongaard Kristensen og Bjørn Poulsen: *Danmarks byer i middelalderen*, Århus Universitetsforlag 2016, s. 251-255.

s. 34, linje 23: Svend Aggesens Danmarkshistorie er trykt i *Scriptores minores historiae Danicæ mediævi*, bd. I, red. M. Clinje Gertz. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1917-1922, genoptrykt 1970. Dansk oversættelse i *Skrifter udgivne af Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse*, niende række, 1. oversat af Gertz, København 1916. *Saxo Grammaticus, Gesta Danorum/Danmarkshistorien*, latinsk tekst redigeret af Karsten Friis-Jensen og dansk oversat af Peter Zeeberg, København, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Gads Forlag 2005.

s. 34, linje 24: For videre læsning se Lars Boje Mortensen bog om Saxo i 100danmarkshistorier.dk.

s. 34, linje 26: Alle danske diplomer fra højmiddelalderen er trykt i *Diplomatarium Danicum* og findes i moderne dansk oversættelse i *Danmarks Riges Breve*.

s. 35, linje 16: Historieskrivningen taler som oftest om borgerkrige, men det er et anakronistisk ord, da borgerbegrebet først begyndte at blive brugt om befolkningen som helhed i 1700-tallet, og da der ikke var tale om forskellige befolkningsgrupper, der var i konflikt med hinanden. I stedet var det en kamp om magten mellem forskellige medlemmer af kongefamilien og deres støtter, hvorfor dynastiske krige eller konflikter ville være en mere korrekt betegnelse.

s. 35, linje 29: Fra omkring år 1300 var det rigsrådet og ikke landstinget, der valgte kongerne.

s. 36, linje 13: Forløbet er primært kendt gennem bog 14 i Saxos Danmarkshistorie skrevet i begyndelsen af 1200-tallet, her beskrives prinserne som skyldige og konspiratoriske. Lars Hermanson: "How to Legitimate Rebellion and Condemn Usurpation of the Crown: Discourses of Fidelity and Treason in the *Gesta Danorum* of Saxo Grammaticus", Esmark et al red.: *Disputing Strategies in Medieval Scandinavia*, Boston/Leiden, Brill, 2013, s. 107-140. Det kan dog diskuteres, om Hermanson ikke lader sig besnære af Saxos fremstilling. Saxo var trods alt ansat til at skrive sin danmarkshistorie af Valdemars fosterbroder og allierede biskop Absalon.

s. 36, linje 25: For forskellige tolkninger af kirkefesten se Aksel E. Christensen: *Danmarks historie, bd. 1. tiden indtil 1340*, København 1977, s. 339-340; Carsten Breengaard, *Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050-1170*, København 1982, s. 312-319 og Lars Hermanson: *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*, Göteborgs Universitet 2000, s. 188-190.

s. 36, linje 29: Om Hviderne se Michael Kræmmer: *Den hvide klan, Absalon, hans slægt og hans tid*. og Marianne Johansen og Helle Halding: *Thi de var af stor slægt. Om Hvideslægten og Kongemagt i Danmarks Højmiddelalder*. Skippershoved 2001.

s. 38, linje 3: Den officielle forklaring, som han anførte i afskedsbegæringen til paven, og som fortælles hos Saxo, var, at helbredet svigtede, men han levede en del år efter i Clairvaux, hvorfor en mere plausibel forklaring, som Saxo også indirekte nævner, er, at hans dattersønner var anklaget for oprør, og at han forsøgte at fremme deres sag ved at få Absalon som sin allierede og give kongen den ærkebisp, han ønskede.

s. 39, linje 2: Vi kan se, at kanonisk ret var anerkendt i Danmark i 1200-tallets begyndelse, fordi landskabslovene stort set ikke har bestemmelser, der regulerede vigtige områder som ægteskab og sædelighed.

s. 39, linje 12: Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum/Danmarkshistorien*, beskrivelsen af det skånske oprør er bog 15, kap. 4 og bog 16, kap. 1.

s. 39, linje 17: Om oprøret se Jenny Benham: "Law violence and the practice of political power",
https://www.academia.edu/2506393/Law_violence_and_the_practice_of_political_power

s. 42, linje 4: Erik har i eftertiden fået det lidet flatterende tilnavn Plovpenning, fordi han for at finansiere sin krigsførelse i 1249 indførte skat på plove – plovpenge. Erik var ikke Valdemar 2.s ældste søn, men den ældste, Valdemar, var død året før, Erik kronedes som medkonge.

s. 44, linje 9: Det ældste manuskript, der er bevaret af Skånske Lov fra ca. 1280, er det såkaldte Codex runicus. Navnet afspejler, at det er skrevet med runer. Det ældste manuskript af Valdemar og Eriks sjællandske love, AM 455 12mo, er fra ca. 1300.

s. 44, linje 12: Valdemars sjællandske Lov fik i 1240'erne et tillæg om trælle og tyve, og Skånske Lov findes i to manuskripttraditioner, hvor jernbyrd er mere udbredt i det ene end det andet.

s. 45, linje 2: Om 1282 og lovgivningen se Helle Vogt: "With law the land shall be build' Danish legislation for the realm in the the thirteenth century". Steinar Imsen (red.): *Legislation and State Formation: Norway and its Neighbours in the Middle Ages*, Trondheim: Akademika Publishing, 2013, (85-99), s. 92-96.

s. 45, linje 24: DD 1;2, nr. 21.

s. 45, linje 32: Se fx DD 1;2, nr. 32, ml.1104 og 1117, 1;2, nr. 78, 1140 og 1;2, 98, mlinje 1146 og 1157.

s. 46, linje 14: Ditlev Tamm og Helle Vogt: "Creating a Danish legal language: legal terminology in the medieval Law of Scania", *Historical Research, volinje LXXXVI, nr. 233*, (2013), s. 505-514.

s. 46, linje 16: Anders Leegaard Knudsen: "Testimonia Placiti – Private Charters as Public Instruments: A Study in Medieval Danish Diplomats", *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, volinje 57 (2011), s. 147-179.

s. 48, linje 26: *Leges Danorum edite sunt*, Erik Kroman red.: *Danmarks middelalderlige annaler*, København, 1980, s. 166.

s. 48, linje 32: Første gang foreslået af Ole Fenger: "Jydske Lov og de øvrige danske landskabslove", Ole Fenger og Chr. R. Jansen red.: *Jydske Lov 750 år*, Viborg 1991, s. 17 (37-59), argumentation udbygget i Michael H. Gelting: "Pope Alexander III and the Danish Law of Inheritance". Per Andersen, Ditlev Tamm og Helle Vogt red.: *How Nordic are the Nordic Medieval Laws? Proceedings from the first Carlsberg Conference on Medieval Legal History*, 2. udg. København, DJØF, 2011, s. 86-115 og Helle Vogt: *Slægtens funktion*, s. 68-69.

s. 49, linje 1: Johannes Brøndum-Nielsen: "Om Sprogformen i de sjællandske Love", *Acta philologica Scandinavica*, 29, 1971-1973, s. 81-110.

s. 49 linje 9: Den sjællandske kirkelov er formentlig ikke bevaret i den originale udgave, da jernbyrd er erstattet med nævn, noget som skete kort efter 1215. For dateringen af kirkelovene se Per Andersen: "Dating the Laws of Medieval Denmark: Studies of the

Manuscripts of the Danish Church Laws”: Kerstin Hundahl, Lars Kjær og Niels Lund, red.: *Denmark and Europe in the Middle Ages, c. 1000-1525: Essays in Honour of Professor Michael H. Gelting*, Farnham; Ashgate, 2014, s. 183-202.

s. 49, linje 18: *Danmarks gamle Landskabslove*, bd. I;2, s. 821, 1933, og bd. VIII, s. 445, 1941.

s. 49, linje 35: Niels Skyum-Nielsen: “Ærkekonge og ærkebiskop. Nye træk i dansk kirkehistorie 1376-1536,” *Scandia Tidskrift för historisk forskning*, bd. 23, Stockholm, København, Oslo, 1955-1957, s. 1-101.

s. 50, linje 10: Poul Johannes Jørgensen: *Dansk Retshistorie*, 2. udg., G.E.C. Gads Forlag, København, 1947, s. 106-107. Loven er trykt i *Danmarks gamle købstadslovgivning*, bd. 1. Sønderjylland, Erik Kroman, red., København, Rosenkilde og Bagger 1951, s. 3-17.

s. 50, linje 23: DD 1;3, nr. 50.

s. 50, linje 27: Inger Dübeck: “Skånske Lov og den europæiske baggrund”, *Historie – Jyske Samlinger*, Ny række, bd. 18, 1989, s. 396-420, 411.

s. 50, linje 36: Harold J. Berman, *Law and Revolution I: The Formation of the Western Legal Tradition*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.

s. 51, linje 2: Om den juridiske uddannelse og skabelsen af juriststanden se James Brundage: *Medieval Origins of the Legal Profession: Canonist, Civilian, and Courts*. University of Chicago Press, 2008.

s. 51, linje 13: Per Andersen: “Three Kingdoms, Three Laws, One Ideology – A Starting Point Revised”, Per Andersen, Ditlev Tamm og Helle Vogt red.: *How Nordic are the Nordic Medieval Laws? Proceedings from the First Carlsberg Conference on Medieval Legal History*, 2. udg., København, DJØF, 2011, s. 115-134.

s. 51, linje 35: Skånske Lov, kap. 78, 80, 125.

s. 51, linje 37: Ærkebiskop Anders Sunesen beklager sig i sin latinske forklaring af den skånske ret over, at horsager blev afgjort ved verdslig ret og ikke ved en gejstlig domstol. Anders Sunesens Parafraze, kap. 127.

s. 52, linje 10: Om jernbyrden som fænomen se Robert Bartlett: *Trial by Fire and Water. The medieval judicial ordeal*, Clarendon Press, Oxford 1986. For de teologiske grunde til at vende sig mod jernbyrden og betydningen for dansk ret se oversigt hos Per Andersen: *Studier i dansk proceshistorie. Tiden indtil Danske Lov 1683*, DJØF, 2010, s. 42-44.

s. 52, linje 13: De to forordninger er trykt i *Danmarks gamle Love med Kirkelovene*, bd. I;2.

s. 51, linje 20: I 1400-tallet forekommer de to lovtekster samlet under navnet Arvebog og Orbodemål. Om dateringen af den strafferetlige samling se Michael H. Gelting: "Pope Alexander III and the Danish Law of Inheritance". Per Andersen, Ditlev Tamm og Helle Vogt red.: *How Nordic are the Nordic Medieval Laws? Proceedings from the First Carlsberg Conference on Medieval Legal History*, 2. udg. København, DJØF, 2011, s. 86-115 og Per Andersen, *Lærd ret og verdslig lovgivning. Retlig kommunikation og udvikling i middelalderens Danmark*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 2006, s. 75-87.

s. 51, linje 30: Ludvig Holberg: *Kirke og Len under valdemarerne. Retshistoriske Afhandlinger*, G.E.C. Gad, København 1899, s. 113-116.

s. 54, linje 25: Hvor den er omtalt i et kompromis indgået mellem odensebispens og fynboerne omkring bøder for at begå helligbrøde. DD 1;6;79.

s. 54, linje 27: Om datering se Helle Vogt: *Slægtens funktion i nordisk højmiddelalderret*, København, DJØF, 2005, s. 94-97 og Per Andersen: *Lærd ret og verdslig lovgivning. Retlig kommunikation og udvikling i middelalderens Danmark*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 2006, s. 149-169, Andersen mener, at Eriks sjællandske Lov oprindeligt kun bestod af de to første bøger, og at den sidste bog kom til op mod 1282. Dateringen er dog problematisk, da det ældste bevarede manuskript af Eriks Lov fra ca. 1300 kun er inddelt i to bøger.

s. 58, linje 4: For en udtømmende gennemgang af landskabslovenes arveregler og kvinders arveret før landskabslovenes komme se fx Helle Vogt: *Slægtens funktion i nordisk højmiddelalderret*, København, DJØF 2005, s. 198-228.

s. 59 linje 13: For sammenhængen mellem kirkens måde at regne slægtskab på og landskabslovene se Helle Vogt: *Slægtens funktion i nordisk højmiddelalderret*. DJØF, København, 2005.

s. 61, linje 30: Anders Bøgh: "Bundonis regis: Selvejrbøndernes antal og funktion især i senmiddelalderen," i *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*, red. Agnes Arnorsdottir, Per Ingesman og Bjørn Poulsen, Århus Universitetsforlag 2007), s. 120 (117-149).

s. 62 linje 6: Tendensen var meget tydelig i Slesvig, hvor omkring halvdelen af gårdene i senmiddelalderen var selveje, men fordelt sådan at de fleste bønder i marsken var selvejere, mens størsteparten af dem, der boede på de frugtbare jorde, var fæstere.

Carsten Porskrog Rasmussen: *Rentegods og hovedgårdsdrift, Godsstrukturer og godsøkonomi i hertugdømmet Slesvig 1524-1770*, Åbenrå, Institut for Grænseregionsforskning, 2003, s. 89, 98, 101.

s. 62, linje 14: Nils Hybel og Bjørn Poulsen: *The Danish Resources c. 1000–1550: Growth and Recessions*. Leiden and Boston: Brill, 2007. s. 211.

s. 63, linje 5: Om lovbydelse se Michael H. Gelting: "Odelsrett – lovbydelse – bördsrätt – retrait lignager. Kindred and Land in the Nordic Countries in the Twelfth and Thirteenth Centuries", Lars Ivar Hansen (ed.): *Family, Marriage and Property Devolution in the Middle Ages*, Department of History, University of Tromsø, Tromsø 2000, s. 133-65, og for et case study i jordkonflikter se Kim Esmark: "Disputing Property in Zealand: The Records of the Sorø Donations Book," Kim Esmark, Lars Hermanson, Hans Jacob Orning og Helle Vogt, red.: *Disputing Strategies in Medieval Scandinavia*, Leiden/Boston, Brill, 2013, s. 181-218.

s. 63, linje 22: For udbyggende læsning om middelalderlandsbyen se fx Erland Porsmose: "Middelalder o. 1000-1536", Claus Bjørn red.: *Den danske landbrugshistorie 4.000 f.Kr.-1536*, Odense, Landbohistoriske Selskab, 1988, s. 207-406.

s. 63, linje 26: I Skånske Lov lægges trevangsbruget som grund for, hvornår en ny ejer opnår fulde juridiske rettigheder over sin jord. Skånske Lov kap. 75 og 79.

s. 65, linje 21: For en oversigt over de forskellige typer af nævn og deres funktion se Per Andersen: *Studier i dansk proceshistorie*, s. 23-58.

s. 66, linje 9: Per Andersen: "'The truth must always be stronger': The introduction and development of *Nafnd* in the Danish provincial laws: *New Approaches to Early Law in Scandinavia*, red. Stefan Brink og Lisa Collinson, Turnhout: Brepols Publishers 2014, s. 7-36.

s. 66, linje 17: Jyske Lov II, 1-6. Jørgensen: "Biskop og bedste Bygdemænd", *TfR* 1944, s. 74-131.

s. 66, linje 19: DD 1;6, no. 79.

s. 66, linje 30: Gelting: "Skånske Lov", s. 79.

s. 67, linje 1: På gammeldansk blev institutionen kaldt *bæstæ bygdæ mæn oc the sannæst attæ oc bishops*, lit. de bedste og mest troværdige mænd fra området og biskoppen. Ideen om, at den almindelige mening i lokalsamfundet, kunne have retskraft fandtes inden for kirkeretten. Institutionen var kendt som *publica fama*, og tanken var, at retten ved domstolene skulle være i tråd med den almindelige

overbevisning. For en tilbudsgående undersøgelse se Poul Johannes Jørgensen: "Biskop og bedste Bygdemænd", *TfR*, 1944, s. 74-131. For en nyere diskussion af fænomenet se Per Andersen: *Studier i dansk proceshistorie*, s. 33-36.

s. 67, linje 22: Per Andersen tolker biskop og bedste bygdemændinstitutionen som et perfekt kompromis, hvor kongemagten, kirken og stormændene deltog i retsplejen og dermed sikrede en balance mellem de tre gruppers interesser. Andersen: *Studier i dansk proceshistorie*, s. 36.

s. 67, linje 36: Poul Johannes Jørgensen: "Vidnebeviset i Jyske Lov", Erik Reitzel-Nielsen, red.: *Med Lov skal Land bygges*, Arnold Busck København 1941, (315-361), s. 360.

s. 68, linje 1: *Ibid.*, s. 361.

s. 68, linje 17: Om kompromiset som ideal inden for retsplejen se Helle Vogt: "The Power to Judge in Thirteenth Century Denmark", Esmark, Hermanson, Orning og Vogt, red.: *Disputing Strategies in Medieval Scandinavia*, Boston/Leiden, Brill, 2013, s. 161-180.

s. 69, linje 13: Om de første fængsler i Danmark se Johan Heinsen: *Det første fængsel*, i 100danmarkshistorier.dk, Aarhus Universitetsforlag 2018.

s. 69, linje 20: Det ligger i forlængelse af kirkens skyldlære, som det forklares i Anders Sunesens Parafraze i kap. 67. Imidlertid betød manglende fortsæt ikke, at man slap for kompensationen, da skaden for den skadeslidte part var lige smertefuld, hvad end grunden til dens opståen havde været.

s. 70, linje 9: En mark svarede til 8 øre, en øre var lig med 8 ørtogher, og der skulle 10 penninge til en ørtogh. For yderligere informationer om det danske møntvæsen inkl. sølvværdien af mønterne se Hybel og Poulsen: *The Danish Resources c.1000-1550: Growth and Recessions*. Leiden and Boston: Brill, 2007, 323-352.

s. 71, linje 28: For en beskrivelse af processen med jævns- og tryghedseder se Anders Sunesens parafraze, kap. 46.

s. 72. linje 26: Om kollektiv mandebodsbetaling se Poul Johannes Jørgensen: *Manddrabsforbrydelsen i den skaanske Ret fra Valdemartiden*, J.H. Schultz, København, 1922 og Ole Fenger: *Fejde og mandebod. Studier over slægtsansvaret i germansk og gammeldansk ret*, Juristforbundets Forlag, København, 1971, for en alternativ fortolkning Helle Vogt: *Slægtens funktion i nordisk højmiddelalderret*. DJØF, København, 2005, s. 158-161, 163-195.

s. 72, linje 31: Anders Sunesens Parafraze kap. 46.

s. 73, linje 3: Helle Vogt: "The kin's collective responsibility for paying of man's worth in medieval Denmark", *Wergeld, Compensation and Penance: The Monetary Logic of Early Medieval Conflict Resolution*, red. Lukas Bothe, Stefan Esders, and Han Nijdam, (Brill, under udgivelse), og "How to be remembered. Securing the *Memoria* of a Slain Person in Medieval Denmark", Kate Gilbert og Stephen D. White red.: *Emotion, Violence, Vengeance and Law in the Middle Ages. Essays in Honour of William Ian Miller*, Leiden/Bosten, Brill, 2018, s. 156- 174.

s. 73, linje 11: Jeppe Büchert Netterstrøm: *Fejde og magt i senmiddelalderen: Rosenkrantzernes fejder med biskop Jens Iversen og Lage Brok, 1454-1474* (Viborg: 2012); og samme 'Criminalization of Homicide in Early Modern Denmark (16th-17th centuries)', *Scandinavian Journal of History*, 2017.

s. 73, linje 17: Helle I.M. Sigh: *Samtykke og samfund. Kristningen af ægteskabet og retsvirkninger i Danmark c. 1200-1600*. upubliceret ph.d.-afhandling, Århus Universitet, 2012, s. 208-225.

s. 75, linje 12: Af nyere litteratur om ledningen kan nævnes Niels Lunds doktorafhandling: *Lið, leding og landeværn. Hær og samfund i Danmark i ældre middelalder* (Roskilde: Vikingskibshallen, 1996); og Rikke Malmros' afhandling: *Vikingernes syn på militær og samfund belyt gennem skjaldenes fyrstedigtning* (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2010). For en oversigt se Hans Chr. Bjerg: "Ledingsbestemmelserne i Jydske Lov", Ole Fenger og Chr. R. Jansen: *Jydske Lov 750 år*, Viborg 1991, s. 183-195.

s. 78, linje 9: For en gennemgang af manuskripterne og deres datering og for de forskellige manuskripttraditioner se: *Danmarks gamle Love*, bd. 2, s. XXX-XXXX.

s. 79, linje 30: Om 1590-udgaven se Poul Johannes Jørgensen: "Træk af Jyske Lovs Historie i Tiden efter 1241 indtil Danske Lov", Erik Reitzel-Nielsen, red.: *Med Lov skal Land bygges*, Arnold Busck, København, 1941, s. 35-38, (19-70).

s. 79, linje 37: *DgL*, II, s. IV-VI.

s. 80, linje 9: Om Thords artikler se *Danmarks gamle Love med Kirkelovene*, Tillæg til bd. IV, Erik Buus, udg., København 1961, s. XXV-XXIX, heri er trykt i latinsk, dansk og plattysk udgave.

s. 80, linje 14: *Den danske rigsslovgivning indtil 1400*, Erik Kroman, udg., Munksgaard, København 1971, Kong Erik 6. Menveds forordning for Nørrejylland, § 7, s. 182.

s. 81, linje 2: Om glosserne og Knud Mikkelsen se *Danmarks gamle Love med Kirkelovene*, bd. IV, Stig Iuul og Peter Jørgensen, udg., København 1945, s. XVI-XXV, i bindet findes de latinske glosser også trykt sammen med den latinske udgave af Jyske Lov.

s. 81, linje 33: Om den danske oversættelse se: *Danmarks gamle Love med Kirkelovene*, Tillæg til bd. IV, Erik Buus, udg., København 1961, s. VII-XVI.

s. 81, linje 34: For en grundigere oversigt se Frants Thygesen: "Lov og ret i Sønderjylland ca. 1550 til ca. 1750", *Sønderjyske Årbøger*, 1982, s. 55-75 og Per Erik Olsen, "Jydske Lov efter Danske Lov", Ole Fenger og Chr. R. Jansen: *Jydske Lov 750 år*, Viborg 1991, s. 229-241.

s. 82, linje 3: For Slesvigs særlige status se Carsten Porskrog Rasmussens bog om hertugdømmet i 100danmarkshistorier.dk. Bogen udkommer i maj 2019.

s. 82, linje 14: Morten Kjær: *Guds og øvrigheds straf – centralmagt og sædelighed i Danmark-Norge*, København, 2017.

s. 82, linje 21: Frants Thygesen: *Tysk strafferets indtrængen i Sønderjylland 1550-1800*, 1968, s. 123-125.

s. 82, linje 30: Per Erik Olsen: "Jydske Lov efter Danske Lov", s. 229.

s. 83, linje 3: Poul Johannes Jørgensen: "Træk af Jyske Lovs Historie i Tiden efter 1241 indtil Danske Lov", Erik Reitzel-Nielsen, red.: *Med Lov skal Land bygges*, Arnold Busck, København 1941, s. 39-40, (19-70).

s. 83, linje 15: Ibid., s. 232-233.

s. 84, linje 12: Ibid., s. 237-239.

s. 85, linje 13: For en præsentation af den ældre argumentation pro et contra se Ole Fenger: "Jydske Lov og de øvrige danske landskabslove", Ole Fenger og Chr. R. Jansen red.: *Jydske Lov 750 år*, Viborg, 1991, (37-50), s. 47-50. For nyere forskningsdiskussioner se Michael H. Gelting: "Skånske Lov og Jyske Lov" og Helle Vogt: "Regional or central? Legislation and law in thirteenth-century Denmark", hvor der argumenteres imod Geltings argumenter for, at loven var en rigslov. Seneste indlæg for at Jyske Lov var en rigslov af direktør for Det Kongelige Bibliotek Erland Kolding Nielsen i en udokumenteret artikel i *Skalk* 2013:3, s. 18-27. Desværre døde Kolding Nielsen, før han kunne få sine resultater ud i videnskabelig form.

s. 85, linje 22: J. E. Larsen: *Samlede Skrifter*, 1. Afd., 1. Bind. Retshistoriske Afhandlinger og Foredrag, 1861, s. 105-127.

s. 85, linje 28: P. J. Jørgensen: "Træk af Jyske Lovs Historie", s. 47-48.

s. 85, linje 36: Ibid., s. 47. Poul Johannes Jørgensen har gennemgået *Repertorium diplomaticum regni danici mediævales*, en optegnelse med langt de fleste danske dokumenter fra 1085-1513, og har ikke fundet spor af, at Jyske Lov bruges subsidiært i de andre lande.

s. 86, linje 5: *Den danske rigslovgivning 1523-1558*, Aage Andersen udg., København 2015, s. 279, *Corpus constitutionum danicæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660*, V.A. Secher red., bd. 1, 1558-1575, København 1887-1888, s. 31-32.

s. 86, linje 24: Ole Fenger: "Jyske Lov og de øvrige danske landskabslove", Ole Fenger og Chr. R. Jansen red.: *Jyske Lov 750 år*, Viborg, 1991, s. 50, (37-50).

s. 86, linje 27: Ditlev Tamm: "Jyske Lov i Danske Lov", Ole Fenger og Chr. R. Jansen, red.: *Jyske Lov 750 år*, Viborg 1991, (218-228), s. 228.

s. 87, linje 10: En fuldstændig oversigt over lånene fra Jyske Lov i Danske Lov kan ses i V.A. Secher red. og udg. *Danske Lov*, 1891, og i Stig Iuuls redigerede udgave: *Kong Christian den Femtes Danske Lov af 15. April 1683*, København, G. E. C. Gads Forlag, 1949. For en kort oversigt se Ditlev Tamm: "Jyske Lov i Danske Lov", s. 218-228.

s. 88, linje 12: Thøger Nielsen: *Studier over ældre dansk Formueretspraksis. Et Bidrag til Privatrets Historie i Tiden efter Chr. d. V's Danske Lov*, G. E. C. Forlag, København 1951.

s. 90, linje 18: DRB, 2;3, nr. 45, s. 40, for den originale latinske tekst se DD 2;3, nr. 45.

s. 91, linje 32: § 87 i Junigrundloven fra 1849 og § 73 i 1953-Grundloven.

s. 92, linje 11: Helge Paludan: "Lighedens lov?" s. 54. Her findes også en god oversigt over den politiske brug af landskabslovene.

s. 98, linje 5: <http://www.e-pages.dk/uvm/6/>

s. 98, linje 37: Kolding Nielsen tog til genmæle og udbyggede sin argumentation i <http://videnskab.dk/kultur-samfund/danske-lov-1241-derfor-var-jyske-lov-landsdaekkende>.

